

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2024 | 3. SZÁM
LXVI. ÉVFOLYAM

Kovács Péter
Salgai Miklós

Varga Szabolcs
Szerbek a magyar királyi udvarban a 15–16. században

Kiss Erika – Viskolcz Noémi
Kié az erdélyi fejedelmi kincstár?

Csík Tamás
Választójog és a szabadkőműves páholyok
az 1905–1906-os politikai válság hónapjaiban

Sárándi Tamás
Közigazgatás és „korszellem” Marosvásárhely
és Maros-Torda vármegye esetében 1940–1944 között

László Andor
Kiemelkedő politikusok mint Bocskai István örökösei
a 19–20. században

Kolontári Attila – Szvák Gyula
Dolmányos István pályaképehez

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2024-es évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVI. évfolyam, 2024. 3. szám

TANULMÁNYOK

- Kovács Péter** Szívet cserél, aki hazát cserél? Salgai Miklós
Velencében 321
- Varga Szabolcs** Szerbek a magyar királyi udvarban
a 15–16. században 359
- Kiss Erika – Viskolcz Noémi** Kié az erdélyi fejedelmi kincstár?
Brandenburgi Katalin és I. Rákóczi György vagyoni vitája
1630–1636 381
- Csik Tamás** A választójog kiterjesztése és a szabadkőműves
páholyok állásfoglalása az 1905–1906. évi magyarországi
politikai válság hónapjaiban 407
- Sáránci Tamás** Közigazgatás és „korszellem” Marosvásárhelyen
és Maros-Torda vármegyében 1940–1944 között 421
- László Andor** Kiemelkedő politikusok mint Bocskai István örökösei
a 19–20. században 445
- Kolontári Attila – Szvák Gyula** Dolmányos István pályaképehez 467

KIEMELKEDŐ POLITIKUSOK MINT BOCSKAI ISTVÁN ÖRÖKÖSEI A 19–20. SZÁZADBAN

LÁSZLÓ ANDOR

EMINENT POLITICIANS AS HEIRS OF ISTVÁN BOCSKAI
IN THE 19TH–20TH CENTURIES

Since the first half of the 19th century, reference to the past has become a component of political action, and public actors have sought to articulate and give credibility to their aspirations through examples of national history. They used familiar concepts, heroes and topos to their own ends, often presenting themselves as the heirs of ancestors of glorious memory. The reputations of statesmen of the past and present, who were regarded as eminent, were intertwined, 'serving' each other's legitimacy in the emerging social memory and in political battles. The paper shows how, over a century, a number of politicians have appeared to the public as successors to Bocskai, as the continuation of his activities.

Keywords: community memory, political thinking, legitimation, propaganda, political language, national pantheon

Egyes politikai szereplők (vagy a szolgálatukba szegődő sajtó) előszeretettel állítják be magukat a dicső emlékezetű ősök utódaiként, tevékenységük folytatóiként. Már Bethlen Gábor vagy II. Rákóczi Ferenc is elődjükként tekintettek Bocskaira, ügyüket, konkrét célkitűzéseiket összekötötték az ő tevékenységével. Érvelésük azonban legfeljebb egy szűk elit körében tarthatott számot figyelemre. A 18. század végétől jelentősen megnőtt a közéleti kérdések iránt érdeklődők (és később a szavazati joggal rendelkezők) köre, majd megjelent a modern nyilvánosság.¹ Az ekkoriban kialakuló nemzeti történetírás már egy jóval szélesebb közönséget célzott meg, hiszen a nemzet nevében kívánt mozgósítani. Ahogyan a tömegek politikai tényezőként jelentek meg, egyre fontosabbá vált a politikusok népszerűsítése, üzeneteik közérthető, átélhető formában való megfogalmazása. Ugyanekkor alakult ki a modern nemzet, és a hozzá ezer szállal kapcsolódó közös történeti tudat. Ebben nagy szerepet játszott a romantika személyiségkultusza: előszeretettel méltatták a nemzetté válás nagy történetének hőseit. Az egyre ismertebbé váló nemzeti

László Andor, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola.

1 Vö. Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban.* [Ford. Endreffy Zoltán.] Bp., 1971. (Társadalomtudományi Könyvtár.)

történelem politikai nyelvként szolgálhatott, alkalmasnak bizonyult számos közügy értelmezésére, szélesebb kontextusba helyezésére.

A múlt felhasználásának e módja akár közvetlenül a történészek munkásságán, közéleti megszólalásaikon is alapult. A historikusok ugyanis elemzéseikben, cikkeikben többé-kevésbé egyértelmű utalásokat tettek saját koruk hírességeire. Máskor műveikben hasonló jellegűeknek ábrázoltak bizonyos eseményeket, személyeket, ezzel közvetett módon párhuzamba állították egymással a múlt nagyjait. Olyan sorozatot mutattak be, amelyet tovább lehetett folytatni a mindenkori jelen kimagasló személyiségeinek hozzáadásával. Bocskait gyakran a 17. század „szabadsághősei”, a Habsburgok ellen harcoló erdélyi fejedelmek sora kezdő tagjának tekintették, akit Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc követtek. Felbukkant továbbá Bocskai a harcmezőn dicsőséget szerző magyar hadvezérek közt, ahol például Szent László, a Hunyadiak, Dobó István vagy Zrínyi Miklós voltak a társai. Még általánosabban a legjelentősebb magyar államférfiak egyikeként is megjelent, olyan kevésbé harciasnak bemutatott elődökkel együtt, mint Szent István, IV. Béla vagy Fráter György.

Amikor a 19. század politikai szereplői újra és újra felidéztek a magyar történelmi hősök panteonját, időnként annak tagjai mellé állították a közelmúlt vagy a jelen kiemelkedő alakjait.² A Bocskaival való párhuzam több célt is szolgálhatott: egyfelől a kortárs kitűnőségeket tette a dicső ős oldalára emelve a közvélemény számára hitelesebbé, elfogadhatóbbá. Másfelől olyan sokak által rajongva tisztelt jelenkori politikusok (mint Kossuth vagy Deák) társaságába kerülve az eleinte széles körben még kevésbé ismert Bocskai helye is egyre inkább megszilárdult a nemzeti hősök csarnokában, ahol a katolikusok sokáig nem látták őt szívesen. A példamutató személyiségek többek között attól nyerték hallatlan tekintélyüket, hogy újra és újra hivatkoztak rájuk, és ezzel rendszeresen megerősítették kivételes történelmi jelentőségüket. A jelen és a múlt kimagaslónak tartott államférfiainak hírneve összefonódott, tulajdonképpen egymás legitimitását „szolgálták” a kialakuló társadalmi (kollektív) emlékezetben és a mindenkori jelen politikai csatározásaiban egyaránt. Ez a szemlélet tovább erősítette a folyamatosnak feltételezett nemzeti történelem reformkorban megjelenő képzetét, amely sorsközösséget teremtett az azonosulásra alkalmas dicső ősszel, akik így „nagyjainkká” váltak. A 20. századra biztossá vált Bocskai helye a magyar múlt nagyjainak sorában. Ekkor már sokkal inkább a kortárs politikusok méltatása miatt volt szükség a hajdani kitűnőségek felvonultatására. Ezek a személyiségek a „rászorulók”, róluk szeretnék bizonyítani, hogy felnőnek a nagy elődökhöz, akiknek a méltó örökösei, folytatják az általuk fémmjelzett fényes hagyományokat, vagy éppen beteljesítik munkásságukat, megvalósítják célkitűzéseiket. Az alábbiakban elsősorban a 19. század közepétől kezdődő száz éven keresztül figyelhetjük meg, micsoda legitimáló erőt tulajdonítottak a közéletben a történelemnek, miként jelent meg számos kiemelkedő politikus Bocskai (és mások) örököseként.

2 Stefan Berger: *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. London, 2015. (Writing the Nation) 118.

A „magyarok Mózese”. Bocskai és Kossuth Lajos

Kossuth az 1840-es évek második felében kezdte összekötni az ellenzék ügyét az elődök Habsburg-ellenes küzdelmeivel. Ezeket az ország történelmében „sárga-fekete fonalként” végig vonuló, Magyarországot „mind szellemileg, mind anyagilag” a birodalomba beolvasztani kívánó irányzat ellen vívták. Kossuth így nem csupán saját szerepét tette egyértelműbbé, hanem világosan kijelölte a „másik” oldalt is. Szerinte csak két párt lehet Magyarországon: a „hazafias” és az „udvari” irányzat, amelyek közül mindenkinek választani kellett, hiszen köztük nincs középút. Erőteljes és hatásos képekkel, történelmi példákkal alkotta meg az egymással kibékíthetetlenül szemben álló két tábor képét: az általa alkotmányosnak nevezett ellenzék a magyar szabadság „három század örökös küzdelmével megszentezett öre”, míg az ellenkező oldalon álló hatalom nem nemzeti és nem alkotmányos.³

Az 1848–1849-es forradalom, majd a szabadságharc során a sajtó, a hadvezérek és politikusok szónoklatai számos alkalommal igyekeztek a múlt hőseinek példájával lelkesíteni a honvédeket, akiket az ő méltó utódaikként ábrázoltak.⁴ Kossuthot már ismert kultuszokhoz (például Rákócziéhoz) igyekeztek kötni.⁵ Ezek közé tartozott a kálvini ellenállástanhoz és Bocskaihoz kapcsolódó „magyarok Mózese” toposz. A népét a helyes irányba kormányzó, erős küldetésstudattal rendelkező, elhivatott vezető első jól kivehető mintája a magyar történelemben Bocskai István volt.⁶ 1848-ban minden bizonnyal ezért éppen Debrecenben és a református lelkészek, teológusok körében bukkant fel ismét a kép. Már a forradalom első napjaiban Mózeshez hasonlították Kossuthot, hiszen az ő feladata is számadásra vonni és elítélni „az önkény erőszakoskodó zsarnokait”. Ennek érdekében kapott „mózesi csudatévő vesszőt” a nemzet vezetésére.⁷ Még egy kecskeméti verselő iparos „magyar hiszekegyében” is politikai megváltóként jelent meg a „mindenható” Kossuth (akárcsak annak idején Bocskai).⁸

Jellasics támadását követően megszapordtak e beállítások. Egy harcra szólító felhívásában maga Kossuth is Isten kitarásra, bátorságra buzdító szavát közvetítette, aki Mózeshez szól az égő csipkebokorból.⁹ Mások is Mózesként említették a politikust, aki „fölrázta a nemzetet erkölcsi sírjából”, ezzel Magyarország „üldözött üdvözítőjévé” vált, és

- 3 Kossuth 1847. február 5-én Szentkirályi Móricnak írt levelét idézi Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Bp., 2002. [2. kiad.] (Millenniumi Magyar Történelem) 366–367.; *Kossuth Lajos összes munkái*. I–XV. S. a. r. Barta István. Bp., 1948–1955. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai/Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris) XI. (Kossuth 1847. okt. 17-i beszéde a pesti követválasztás előtti napon. Kossuth Lajos 1848/49-ben I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48) 209.
- 4 László Andor: Bocskai István példája a 19–20. század kritikus korszakaiban. *Aetas* 38 (2023) 3. sz. 7–13.
- 5 „Rákóczy égből kitört lelke vagy.” Jámbor Pál: Kossuth. In: *Kossuth Lajos a magyar nép szívében és költészetében*. Összeáll. Zsilinszky Mihály. Pest, 1868. 32.
- 6 László Andor: Bocskai István, a magyarok „Mózese”. *Századok* 157 (2023) 1195–1209.
- 7 Révész Bálint: A debreceni főiskolai tanuló ifjúság előtt tartott beszéd. In: Gáborjáni Szabó Botond: *A szabadság szent igéi. A tiszántúli református egyházi vezetés és a Debreceni Kollégium 1848/49-ben*. Debrecen 1999. (Forrásgyűjtemény 3) 65.; Könyves Tóth Mihály: Mi történt? 'S mit kell tennünk? Uo. 83.
- 8 Szokolai Hártó János művét idézi Zakar Péter: „Kossuth a magyarok Mózese”. *Liberális egyháziak Kossuthképe 1848–1849-ben*. *Aetas* 18 (2003) 3–4. sz. 96–97.
- 9 Kossuth Lajos: Pest, sept. 18. *Kossuth Hirlapja* 1848. szeptember 19. 313.

kérték, hordja körbe a véres kardot.¹⁰ Néhány nappal a kormány Debrecenbe menekülése előtt egy helyi lelkész a Nagytemplomban a szabadító iránti várakozásról prédikált, aki kivívja majd az „elnyomott emberi jogokat”.¹¹ A városba érkező Kossuth lelkesítő beszédében a Bocskai ősi zászlaját kitűző hajdúk vitézségét méltatta.¹² Másnap a debreceni Piac utca kapuőre a „Kossuth magyarok Mózese” felirattal örökítette meg az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének érkezését a városba.¹³ Ezzel egyértelműen az egykori fejedelem örököséként üdvözlötték őt: hozzá hasonlóan legitim, Isten által küldött szabadító-nak minősült.¹⁴ Egy ponyván árusított versben is olvashatunk erről.¹⁵ 1849 első felében már nem csupán a reformátusok vélekedtek így róla, hanem zsidók¹⁶ és katolikusok egyaránt megváltóként¹⁷ üdvözlötték, „akinek hazaszeretettel átítatott szavai felébresztették évszázados szendergéseiből a nemzetet, aki Mózesként védte népét ellenségeitől”.¹⁸ Ez a beállítás Debrecentől és a Hajdúságtól távolabbi területeken is elterjedt, így a század második felében már országsszerte számosan (akár jeles történészek is) hivatkoztak az egykori kormányzóra a magyarok Mózeseként.¹⁹ A metafora a 20–21. században is ismert volt,

- 10 Bory Lajos: A Duna mellékéről. *Kossuth Hirlapja* 1848. szeptember 24. 338.; *Marczius Tizenötödike* 1848. október 19. 740. Könyves Tóth Mihály 1848. október 1-én az *Alföldi Hirlapban* megjelent felhívását idézi Zakar: Kossuth a magyarok Mózese, 101.
- 11 Fésűs András szavait idézi Gáborjáni Szabó Botond: „A »Kossuth magyarok Mózese« toposz történeti háttere”. *Debreceni Szemle* 6 (1998) 341.
- 12 A hajdúknak „a hazáért ontott vérükből a vallás- és politikai szabadság áldása terült a honra a vérszék napjaiban”. Ők a jelenben is „hivatva vannak megtartani a hazának azon szabadságot, melyet ősiek szereztek”. Kossuth 1849. január 6-i kiáltványa Debrecen népéhez. In: Kossuth Lajos: *Írások és beszédek 1848–1849-ből*. Bp., 1987. (Pro Memoria) 262.
- 13 *A szabadságharc fővárosa Debrecen*. Szerk. Szabó István. Debrecen, 1948. 477.
- 14 Benda Kálmán: Habsburg-politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. *Történelmi Szemle* 13 (1970) 421.; Gáborjáni: A „Kossuth magyarok Mózese”, 340–346. Uő: *A szabadság szent igéi*, 21–22.; Zakar Péter: Isten és szabadság 1848/49 Magyarországon. A forradalom és szabadságharc liberális egyházi megközelítései. *Századvég* 21 (2001) [Nyár] 79–81.; Uő: Kossuth a magyarok Mózese, 87–107.
- 15 „Úgy szaladt a sok nép Kossuth Lajos után,/Hallgatta őt, mint Mózeszt a zsidó sereg.../Ahol Kossuth Lajos magát megmutatta,/A nép őt mindenhol örömmel fogadta,/Mint Mózeszt hajdan a zsidók a pusztába,/Úgy követték most Kossuthot a csatába.” Putnoki József: A nagy Kossuth Lajos. In: *Riadj magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakrónikái*. Szerk. Pogány Péter. Bp., 1983. 318.
- 16 Jókai Mór: *Emléksorok. Napló 1848–49-ből*. Bp., 1980. 134.
- 17 Bardocz János 1849. március 25-én tartott beszédét idézi Zakar: Kossuth a magyarok Mózese, 102.
- 18 Lázár Miklós 1849. április 29-én tartott prédikációja. Uo. 103. A békésszentandrás katolikus lelkész azért adott hálát az Istennek, mert Kossuthban elküldte Mózeszt: „... ő általa vezetsz a szolgaság földjéről az ígéret dús Kánaánjába.” Kovrik Artúr 1849. május 6-i beszéde. Uo. 105. Ugyanebben az időben írta Sárosi Gyula ponyvára szánt népszerű *Arany trombita* című versét, amelyben a „dicső” kormányzót „hazánk megváltójaként” éltette. *Ponyvára került Arany Trombita*. Az örök igazság parancsolatjára mondvacsinálta Sárosi Gyula. [Bev., jegyz., közli Bisztray Gyula.] Bp., 1951. 140. Aradon a református lelkész prédikációjában ugyancsak „a mi magyar Mózesünknek” nevezte Kossuthot. Baló Benjámin 1849. május 13-i beszédét idézi Nagy Tibor: Magyar protestáns ígéhirdetés az 1848–49-es szabadságharcban. *Theológiai Szemle* 15 (1972) 5–6. sz. 171.
- 19 Pl. Látogatás Kossuthnál. *Ellenzék* 1881. május 10. 1.; Márczius 15-ike nálunk. *Vásárhely és Vidéke* 1888. március 22. 2.; Gyászünnepe Kossuth Lajosért. *Pécsi Figyelő* 1894. április 7. 2.; Husvét. *Közérdek* 1896. április 5. 2.; Kossuth Lajos és Eisler Fanny. *Budapesti Napló* 1898. január 19. 5.; Kossuth-ünnepek. *Pécsi Napló* 1902. szeptember 20. 1.; Évforduló. *Mohács* 1908. március 22. 3.

egy nemrégiben megjelent tanulmánykötet címében is megtaláljuk,²⁰ miközben két évvel korábban Bocskai emlékezetével is egy hasonló című könyv foglalkozott.²¹

Kossuth minden bizonnyal felismerte a múltbéli dicsőség felelevenítésének hatalmas mozgósító erejét, és tudatosan törekedett az akkori események előzményeinek felmutatására, hogy megmutassa, miként kapcsolódtak saját harcaik a magyar történelem ragyogó fejezeteihez. A jászkunokat azzal lelkesítette, hogy „ereikben dicső ősök vére is foly – kik nemzetünknek már századok előtti szabadságharcaiban hervadhatlan babért hagynak unokáinknak örökségül Bocskai és a Rákócziak idejéből”. Az ő példájukat követve kell a „szabadsági harcaink szentesítette kürtötök s lobogóitok alá” vonulni.²² A székelyeket ugyancsak méltónak mondta a régi dicsőségre, „melyet a lefolyt századok szabadságharcaiból örök betűkkel jegyzett fel lapjaira a történetírás”, hazaszeretetük és szabadságérzetük „őre volt a magyar nemzetiségnek és szabadságnak a Bethlenek, Bocskaiak és Rákócziak szabadságharcaiban”.²³

Az egykori kormányzó a száműzetésben is nagyra tartotta a szabadságért küzdő erdélyi fejedelmeket. Élete végén torinói ágya felett Bocskai és Rákóczi képe függött,²⁴ haláláról pedig úgy emlékeztek meg, hogy immár elfoglalta helyét „megdicsőült testvérei” (vagyis e két fejedelem) mellett.²⁵ Számtalanszor Bocskai és a többi, Habsburgok ellen fegyvert fogó erdélyi fejedelem örököseként jelent meg a kollektív emlékezetben, amely elsősorban harcaik hasonlóságát vette figyelembe, ahogyan egy 1880-as lapban olvashatjuk: „Kossuth Lajos mindig lesz [...] aminthogy volt is – majd Bocskai, Bethlen, majd Thököly, Rákóczi személyében.”²⁶ A beállítás elterjedt és egyértelmű volt a kiegyezés korában. E kor egyik legkiválóbb történésze, Marczali Henrik tette azt egyértelművé a (Kossuth halála után egy évvel megjelenő) Pallas-lexikonban: „Kossuth zárja be a magyar szabadsághősöknek Bocskaival kezdődő sorát.”²⁷

20 Kossuth Lajos, „a magyarok Mózese”. *A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya, a Debreceni Egyetem, Debrecen Megyei Jogú Város és a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 2002. szeptember 25–26-án Debrecenben rendezett tudományos tanácskozásnak előadásai*. Szerk. Hermann Róbert. Bp., 2006. (Osiris Könyvtár. Történelem.)

21 Lásd Bakó Endre: „Magyarok Mózese, hajdúk édesatyja.” *Bocskai István alakja a magyar szépirodalomban*. Debrecen, 2004. (A Bocskai-szabadságharc 400. Évfordulójára 4.)

22 Kossuth szózata a jászkunokhoz (1849. március 27–28.). In: Bagi Gábor: *Forradalom, szabadságharc és megtorlás a Jászkun területben*. Szolnok, 2009. (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 11) 258.

23 Kossuth Lajos: Válasz Marosvásárhely népének hódoló nyilatkozatára. 1849. május 11. In: *Kossuth Lajos összes munkái*, XV. (Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15. – augusztus 15.) 270. Lásd még Kossuth körlevele az ország törvényhatóságaihoz. 1849. július 14. Uo. 720.

24 A nagy betegnél. *Pesti Napló* 1894. március 14. 2.; Alkonyat. *Pesti Napló* 1894. március 24. 1.

25 „... kilehelte nagy, nemes lelkét és elköltözött e földi létből, hogy helyet foglaljon a halhatatlanság birodalmában, megdicsőült testvérei, Rákóczi és Bocskai mellett.” Kossuth Lajos halála. *Pesti Hírlap* 1894. március 21. 8.

26 Szemle. *Politikai Újdonságok* 1880. október 20. 497.

27 Marczali Henrik: Kossuth. In: *A Pallas nagy lexikona*. I–XVI. Szerk. Bokor József – Gerő Lajos. Bp., 1893–1897. X. 830. Amit a napisajtóban is megismételnek még évtizedekkel később is. Lásd pl. Krónika. *Félegyházi Híradó* 1898. április 10. 7.; Marczali Henrik: Kossuth Lajos életrajza. *Magyar Szó* 1902. szeptember 19. 3.; Kossuth Lajos. *Reggeli Hírlap* [Miskolc] 1927. november 6. 5.; Polner Ödön: Kossuth Lajos. *Protestáns Szemle* 37 (1928) 240.

A „leglojálisabb alattvaló”. Bocskai és Deák Ferenc

Deák Ferencet már a kiegyezést megelőzően,²⁸ majd annak ünneplésekor és a későbbiekben ugyancsak a magyarok Mózesének nevezték.²⁹ Halálakor egy kortárs naplója vagy az emlékére írt költemények, cikkek szerzői szintén így búcsúztatták.³⁰ Ám míg a Kossuth-kultusz elsősorban a korábban Horváth Mihálynál megjelenő szabadságharcos Bocskai-képhez kapcsolódott, Deákot más vonásai miatt mérték a fejedelemhez. Őt ahhoz a reálpolitikus, békét kötő Bocskaihoz hasonlították, akiről ebben a korszakban kezdtek egyre többet írni a történészek – többek között az akkor induló szakfolyóirat, a *Századok* első évfolyamában.³¹ Az 1850-es évek második felétől, majd különösen a kiegyezési tárgyalások megindulásával egyre nagyobb figyelem irányult a bécsi békére, és Bocskairól a kiegyezések korszakának elindítójaként, „a leglojálisabb alattvalók” egyikeként emlékeztek meg, dicsérték „államférfiúi ügyességét”. A Habsburg-ház mellett kitartó, Kelet és Nyugat között egyensúlyozó, „megalkuvó [ti. megegyező] ösöket” állították mintaként a kortársak elé, őket egyértelműen „a haza bölcse” elődjeiként mutatták be.

1869-ben egy szerző teljes röplapot szentelt annak kimutatására, hogy Deák „a legdicsőbb ösök”, Bocskai, Illésházy, Bethlen és I. Rákóczi György nyomdokain haladt, amikor létrehozta a „magyar-osztrák népszövetséget”.³² Néhány év múlva egy hírlapi cikk azon dohogott, hogy egy idealista szerint „Árpád apánktól kezdve minden a magyar történetben, a 67-iki kiegyezés érdekében történt”. A szerző ugyanakkor maga is párhuzamot vont azok között, akik különböző időpontokban kompromisszumot kötöttek, és ezzel sikeresen oldottak meg függő kérdéseket, és tartották fenn a nemzetet. Az 1875-ben keletkezett írás a század fiai közül Kossuth és Deák után már Tisza Kálmánt is Bocskai örökösei közé sorolta az akkori kormánytöbbséget biztosító pártfúzió létrehozásáért.³³

Néhány hónappal később, Deák halálakor nem kisebb nagyságok, mint az irodalomtörténész Gyulai Pál és a történetíró Szilágyi Sándor hasonlították őt a fejedelemhez. Előbbi szerint „Deák 1867-ben azt tette fegyvertelen kézzel, amit Bocskai, Bethlen s a Rákócziak tettek fegyveres kézzel: a körülményekhez képest békét vívott ki és kötött az

28 Várady Gábor: Apróságok egy nagy emberről. In: *Deák-album. Emlékkönyv*. Bp., 1876. 50.; Deák „a nemzet Mózesé.” Ragályi Ferdinánd 1866. február 17-i országgyűlési felszólalása. *Az 1865. dec. 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomatványai. Képviselőház. Napló*. I. Szerk. Greguss Ágost. Pest, 1866. 212–213.

29 „Éljen tehát a király! éljenek ama lelkes hazafiak, kik a király és nemzet szívét ismét összeforrasztották. Éljen a nemzet bölcse, a magyarok Mózesé, Deák Ferenc! Éljen a magyar független felelős minisztérium! Éljen a haza! Éljen a nemzet!” Koos Ferenc elnöki megnyitó beszéde a bukaresti magyar olvasókör 22. közgyűlésén. *Magyar Polgár* 1867. július 3. 124.; *Politikai levelek egy külföldön élő honfíhoz*. Kiad. Tettey Nándor. Bp., 1874. 32–33.

30 Csorba Géza, a Királyi Főügyészség írnokának 1876. január 29-i naplóbejegyzése. In: *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója*. Bp., 1994. 324–325.; Pap Gábor: Deák Ferenc emlékezete. In: *Deák-album*, 46. Az újjvidéki Szrbzski Narod gyászkeretes cikkéről lásd *A Hon* 1876. február 5. 1.; Erdélyi: Bukaresti levél. *Nemere* [Sepsiszentgyörgy] 1876. február 19. 59. Minderről részletesebben lásd Deák Ágnes: Deák, a magyarok Mózesé. Deák Ferenc és a kortárs utókor, 1876. *Holmi* 16 (2004) 938–940.

31 Ráth Károly: Az alkudozások kezdete Bocskay Istvánnal az 1605-ik év nyarán. *Századok* 1 (1867) 317–335.

32 [Kókai Kun Béla:] *Az 1867-iki kiegyezés és Bocskay, Illésházy, Bethlen, Rákóczy népszövetségi politikája*. Pest, 1869. 4. Lásd még [Kókai Kun Béla:] *A magyar nemzet politikája*. Bp., 1873. 99., 106–118.

33 gy: A compositiók. *A Hon* 1875. június 25. [Reggeli kiadás] 2.

alkotmány és nemzetiség biztosítására”.³⁴ Utóbbi Bocskai és Hunyadi János társaságában hivatkozott rá: mindhárman hosszú időre képesek voltak meghatározni a nemzet jövőjét. A kiegyezés „nem kisebb értékű alkotás [...] mint az, mellyel Bocskai ajándékozta meg a nemzetet”.³⁵ Néhány év múlva egy angol szerző Deák-életrajzában is párhuzamba állította őt Bocskaival és Rákóczival csakúgy,³⁶ mint később Ábrányi Kornél.³⁷ Bánffy Dezső volt miniszterelnök is Deák elődjének nevezte a „szabadságszeretetében bölcsességet, a dalban mérsékletet” tanúsító Bocskait.³⁸

Károlyi Árpád az egyik első szakképzett, nyugati egyetemen is tanult magyar történész volt, akinek vaskos forráskiadványokat és sok száz oldalas tanulmányokat közzöhetünk a Bocskai fejedelem által tartott országgyűlésekről. Ezekben az „első osztrák–magyar kiegyezés”-ként írt a bécsi békéről és a hozzá vezető „kiegyezési tárgyalásokról”.³⁹ Míndezt még egyértelműbbé tette a Károlyi egyik munkájáról megjelent hírlapi beszámoló, amely szerint „Deák Ferenc szerepén akkor Bocskai István és Illésházy osztoztak”. A kétségtelenül meglévő különbségek ellenére ők a 19. századi államférfi „szellemben legegyszerűbb ősei”.⁴⁰

Ugyanezt visszhangozta a történész Acsády Ignác, aki a *Budapesti Szemlében* közölt ismertetésében több kiegyezést említ, amelyekben „a magyarság politikai józansága, helyes érzéke, mérséklete [...] a legszembetűnőbbben” nyilatkozott meg, hiszen a félreértések, ellentétek után „a kedélyekben végül felülkerekedett a bölcs mérséklet s a hosszú küzdelemnek kibékülés, a korona és nemzet békés megegyezése vetett véget”. Számára is a bécsi béke „az első nemzeti kiegyezés”, melyet Bocskai, „korának Deák Ference hozott létre”. A feltűnő különbségek ellenére 1867-ben „a dolog veleje ugyanaz maradt”: az alkotók, miközben orvosolták saját koruk visszaéléseit, megvédték „a magyarság nagy és marandó nemzeti és politikai érdekeit”. Egyformán igyekeztek megteremteni „azon alkotmányszerű és közjogi alapokat”, melyek biztosították az ország Habsburgok alatti függetlenségét. Ezért „tulajdonképpen csak a szavak mások, a formák különbözők”, mindkét alkalommal „ugyanazt a fennkölt államférfiúi eszmét” akarták megvalósítani. Mindkét politikus „az önálló és alkotmányos Magyarországot, a nemzet szabadságát és önrendel-

34 Gyulai Pál: Kossuth levele Deák halálakor. *Budapesti Szemle* 11 (1876) 174–175.

35 Szilágyi Sándor: 1456–1606–1876. *Pesti Napló* 1876. február 2. [Reggeli kiadás] 1.

36 [Forster-Arnold Florence:] *Francis Deák Hungarian Statesman. A Memoir*. London, 1880. 23. [Magyarul: Forster-Arnold Florence: *Deák Ferenc életrajz*. Bp., 1881. 33.]

37 Aki szerint Bocskai nem kívánta az országot elszakítani Ausztriától, visszautasította a koronát, és kibékiült az királlyal, akárcsak Deák. Ifj. Ábrányi Kornél: *A király*. Bp., 1896. (Magyarország Közélete az Ezredik Évforduló Korszakában) 194.

38 Bánffy Dezső beszéde a református zsinaton. Bocskai emlékezete. *Budapesti Hírlap* 1906. április 1. 9.

39 Károlyi Árpád: A vallásszabadság ügye a korponai országgyűlésen. 1605. *Budapesti Szemle* 80 (1894) 1–44.; Uő: A korponai országgyűlés 1605. november–december. In: *Magyar országgyűlési emlékek*. I–XII. Szerk. Fraknói Vilmos – Károlyi Árpád. Bp., 1974–1917. XI. (1605–1606) 195–415. [Különnyomatként is megjelent 1896-ban.]; Károlyi Árpád: A kassai országgyűlés 1606. április és május havában. In: uo. 539–717. [Különnyomatként lásd uő: *A kiegyezés ügye a kassai országgyűlésen 1606 tavaszán*. Bp., 1899.]; Uő: A „bécsi béke” és a három kassai országgyűlés. 1606. június–december. In: uo. XII. 105–417.

40 Junius [Boross Mihály]: A korponai országgyűlés. *Budapesti Hírlap* 1896. április 14. 1.

kezési jogát igyekszik a törvényes királyi hatalommal egyetértésben szabályozni”.⁴¹ Acsády a következő évben a kor reprezentatív összefoglalójában, a millenniumi tízkötetesben fejthette ki jóval részletesebben e koncepciót.⁴² Egy másik jelentős történész, Márki Sándor szerint „a bécsi béke olyan fontos kiegyezés, mint amelyet Deák Ferenc 1867-ben eszközölt”, a fejedelem „sem törekedett másra, mint sokkal utóbb Deák, hogy t. i. kibékítse a nemzetet a királlyal”.⁴³

Károlyi Árpád egy előadásában Bocskai egyetemes történelmi jelentőségét igyekezett ecsetelni, mivelhogy amikor pusztán a nemzeti jogok védelmezőjeként mutatták be őt, valójában csökkentették fontosságát. A fejedelem működését ugyanis európai szempontok alapján kellett megítélni: ő volt az, aki felismerte, hogy a „császár *nagyhatalmi politikájába*, mely addig Magyarországot *quantité negligible*-nak tekinté, bele kell illeszteni a *magyar nemzeti állam politikáját*”. [Kiemelések az eredetiben.] Ez a politika Lotaringiai Károlyon és Mária Terézián keresztül egészen Ferenc Józsefíg mutatható ki: Károlyi Árpád szerint az 1867-es kiegyezéssel megvalósult mindaz, amiért egykor a fejedelem küzdött. Ferenc József az első uralkodó, aki a maga egész mivoltában felfogta, majd végleg megvalósította azt a programot, „melyre Bocskai a maga magyar nemzeti politikáját lerakta”. A millennium idejére tehát „az egységessé vált magyar nemzeti állam öncél s nagysúlyú tényező a Habsburgok monarchiájában [...] A megizmosodott magyar nemzet az államnak és a trónnak biztos talpköve. Saját kezében vannak boldogulása szellemi és anyagi eszközei.”⁴⁴ A történész egyszerre méltatta a fejedelem történelmi jelentőségét, éltette a Bocskai életművét beteljesítő királyt, és dicsőítette a magyar állameszme megvalósulását. Károlyinak nem sokkal az 1848-as forradalom első hivatalos ünnepsését követően tartott előadása komoly visszhangot keltett: nagy terjedelemben foglalkozott vele a napisajtó, amely kiemelte a Bocskai és Ferenc József között vont párhuzamot.⁴⁵

Ezek után nem lepődünk meg, hogy egy országgyűlési képviselő ünnepi beszédében Bocskait „vérmérsékletre, tanulmányra, békeszeretetre és törvénytiszteletre amolyan Deák Ferenc-féle alak”-nak mondta.⁴⁶ A következő évben jelent meg ifjú Andrassy Gyula figyelemreméltó országtörténetének Bocskaival is foglalkozó kötete. Ebben szintén kiegyezőként mutatta be a fejedelmet. A bécsi béke őt is az 1867-es kompromisszumra emlé-

41 Acsády Ignác: Károlyi Árpád: A korponai országgyűlés 1605-ben. Köz- és alkotmány-történelmi tanulmány. Bp. 1896. Ismertetés. *Budapesti Szemle* 85 (1896) 484–486.

42 *A magyar nemzet története*. I–X. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1894–1898. V. ([Acsády Ignác:] Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608) 552–627.

43 Márki Sándor: *A tíz szobor. A kolozsvári iparosok előtt 1897. november 20-án, az ezredéves kiállítási jutalmak kiosztása alkalmával tartott felolvasás*. K[olozs]vár., é. n. [1898.] 12.

44 Károlyi Árpád: Bocskai [István] szerepe a történetben. [A Magyar Tudományos Akadémián, 1898. május 8-án elhangzott előadás.] Megjelent *Akadémiai Értesítő* 9 (1898) 281–296.; Uő: *Néhány történelmi tanulmány*. Bp., 1930. 227–253.

45 Pl. Az Akadémia ünnepe. *Magyarország* 1898. május 9. 1–3.; Az Akadémia közülése. *Budapesti Hírlap* 1898. május 9. 1–3.; Az Akadémia díszülése. *Magyar Ujság* 1898. május 9. 2–3.; Az Akadémia közülése. *Budapesti Napló* 1898. május 9. 2–3.; Az Akadémia közülése. *Pesti Napló* 1898. május 9. 3–4.; Az akadémia díszülése. *Pesti Hírlap* 1898. május 9. 2–3.; Az akadémia díszülése. *Magyar Polgár* 1898. május 10. 6–7.; A Magyar Tud. Akadémia közülése. *Vasárnapi Ujság* 1898. május 15. 337–338.

46 Beszámoló Sándor József képviselő Kézdivásárhelyen tartott ünnepi beszédéről. Ref. egyházkerületi értekezlet. *Pesti Hírlap* 1904. július 6. 10.

keztette.⁴⁷ Hasonló gondolatmenetet olvashatunk hírlapi megemlékezésekben⁴⁸ vagy éppen a *Nyugat* hasábjain, ahol egy újságíró Bocskaytól Deák Ferencig című cikkében 1606-tól 1867-ig sorolta a magyar történelem kilenc kiegyezését.⁴⁹

A történész, egyetemi tanár Szádeczky Lajos egy ünnepi beszédében úgy fogalmazott, hogy Deák előtt „Bocskai példája lebegett”, kiegyezési műve „tulajdonképpen nem egyéb, mint a Bocskai békekötésének a változott viszonyokhoz való alkalmazása és kibővítése”.⁵⁰ A korszak végén Pethő Sándor állította párhuzamba kettejüket: a fejedelem „a meggondolás és óvatosság, a bölcsesség és szilárdság atlétaja” volt. Bár az ország keleti részéről származott, a *raison* „dunántúli” politikáját képviselte.⁵¹ A népszerű publicista és történész később a viszonyokat reálpolitikai szemmel mérlegelő megalkuvásban látta a kettejüket összekötő vonást.⁵² Egy másik jeles újságíró a magyar politikai bölcsesség hagyományos jellemvonásának mondta a mértékletességet, a nagyobb távlatokban való gondolkodást, aminek köszönhetően „sohasem aknázott ki teljesen pillanatnyi kedvező helyzeteket, hanem a távolabbi jövőre gondolt”. (Ahogyan Bocskai „visszautasította a koronát”, vagy Deák Königrätz után sem változtatott álláspontján.)⁵³ Halála ötvenéves évfordulóján Deákra úgy emlékeztek, mint aki a reálpolitikát követő nagy elődök (köztük Bocskai) nyomdokain járt.⁵⁴ A két világháború közti korszak kiemelkedő történetírója is vont Bocskai–Deák párhuzamot. Szekfű Gyula főművében, a *Magyar történet* hasábjain mondta hasonlóan gondolkodásukat: mindketten kompromisszumot akartak kötni, és ahhoz hátsó gondolatok nélkül gazdaszkodtak. Másutt Bocskai „hatalmas” reálpolitikai érzékét dicsérte.⁵⁵

„Nagy magyar hugenották.” Bocskai és Tisza István

Tisza István úgy hivatkozott Bocskaira, mint aki fegyvert ragadott a magyar szabadság védelmére, megmentette az alkotmányt, és helyreállította a szövetséget a nemzet és a király között. A fejedelem bölcsességének és önzetlen hazafiságának köszönhetően ugyanis nem engedett a kísértésnek, nem vitte „sikamlós térre” a nemzetet, nem alapított független magyar királyságot. Tisza úgy vélte, az 1867-es kiegyezéssel megvalósult „a teljes összeforradás király és nemzet között”, éppen ezért a közjogi kérdéseket előtérbe helyező ellenzéki politikálás helyett a nemzetnek az erőgyűjtésre, a gyarapodásra kell felhasz-

47 Andrassy Gyula: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. I–III. Bp., 1901–1911. II. 219., 241.

48 A Bocskay-emlék leleplezése. *Pesti Hírlap* 1907. június 2. 10.

49 Halász Imre: Bocskaytól Deák Ferencig (1606–1867). *Nyugat* 3 (1910) 793–813.

50 Bocskay szabadságharcáról. Szádeczky Lajos felszólalásából az Egyetemi Kör Bocskay ünnepén. *Nemzeti Hírlap* 1905. február 28. 2.

51 Pethő Sándor: Magyar elégia. *Élet* 1913. augusztus 31. 984. [Megjelent még *A magyar Capitoliumon*. Pethő Sándor válogatott publicisztikája. Szerk. Závodszy Géza. Bp., 2005. 68.]

52 Pethő Sándor: A magyar irredenta. *Magyarország* 1922. augusztus 6. 1.

53 Braun Róbert: Békét akarunk a tótokkal! *Világ* 1918. december 3. 1.

54 K. Kováts Gyula: Deák Ferenc. *Budapesti Hírlap* 1926. január 28. 1.

55 Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. I–V. Bp., 1935–1936. [3. kiad.] III. 381., 389.

nálnia megnyílt lehetőségeit.⁵⁶ Máskor a nemzeti hősök szabadságharcait, titáni küzdelmüket, önfeláldozásukat elevenítette fel.⁵⁷

Az egykori miniszterelnököt tragikus halála után Bocskai utódaként értékelték nemzetgyűlési felszólalásban⁵⁸ és hírlapi cikkben⁵⁹ egyaránt. Egy genfi professzor 1924-ben Londonban Bocskairól és Tiszáról mint nagy „magyar hugenottákról” tartott előadást.⁶⁰ Szerinte a hosszasan méltatott Bocskai méltó követőjeként Tisza az első világháború kezdetén az egyetlen magas rangú protestáns politikus volt Közép-Európában, aki következetesen képviselte a magyarság érdekeit, amikor például ellenezte a háború kirobantását.⁶¹

A következő években többen vontak még hasonló párhuzamot. Úgy vélték, Tisza „türelmetlenséget nem ismerő vallásossága” emelte őt a kálvinizmus legnagyobb történelmi alakjai sorába,⁶² akik „síron túl is fényesen világító” példával szolgáltak.⁶³ Hegedüs Loránt író-politikus szerint Tisza, akárcsak a korábbi jeles protestáns államférfiak, el volt szánva szabadságharcot indítani az ország jogaiért, amennyiben Ferenc Ferdinánd trónörökös hatalomra kerülve trialista átalakítást szorgalmazó szlávbarát politikát folytatott volna.⁶⁴ Ugyanezt ismételte meg Ravasz László püspök, aki szerint az egykori miniszterelnöknél senki sem küzdött bátrabban és határozottabban a beolvasztó törekvések ellen, ő „lett volna a legnagyobb, leghősebb, és tragikusabb magyar szabadsághős”.⁶⁵ Hegedüs abban is hasonlóságot látott Bocskai és Tisza közt, hogy mindketten képesek voltak

56 Tisza István 1903. július 20-i levele az ugrai kerület választópolgáraihoz. *Magyar Nemzet* 1903. július 31. 4.; Tisza István 1910. május 29-i hajdúböszörményi beszéde. *Az Újság* 1910. május 31. 35. [Megjelent még *Gróf Tisza István képviselőházi beszédei*. I–IV. Bev., jegyz. Kun József. Bp., 1930–1937. IV. 424.]

57 Tisza István gróf aradi beszéde. *Pécsi Közlöny* 1910. október 8. 6.

58 Bethlen, Széchenyi, Kossuth, Deák és Andrássy tagjai még a sorozatnak, amelyet Bocskai nyit és Tisza zár. Lásd Mándy Sámuel 1923. január 19-i felszólalása. *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés nyomtatványai*. Napló. VIII. Bp., 1923. 420. A felszólalást a lapok is idézik, pl. 8 *Órai Újság* 1923. január 20. 2., *Szegedi Híradó* 1923. január 20. 1.

59 „A debreceni püspöki rezidencia a híres kollégium árnyékában pihen meg, ahonnan Tisza Istvánok és Horthy Miklósook indultak útnak és amelynek talpkövét Bocskai István hajdúkirály törhetetlen magyarsága s Bethlen Gábor kálvinista király liberalizmusa rakta le.” A debreceni püspököt meg akarták gyilkolni a románok. *Az Est* 1920. március 16. 5.

60 MTI jelentés. London, 1924. november 17. Magyar hugenották. *Budapesti Hírlap* 1924. november 18. 7.; Roget genfi professzor előadása Londonban Bocskairól és Tisza Istvánról. *Szózat* 1924. november 18. 9. Az előadást később füzet alakban több ízben kiadták. Lásd Prof. F. F. Roget: *The Huguenots of Hungary*. (Geneva.) London, 1925.

61 Roget munkáját ismerteti Szőnyi Sándor. *Protestáns Szemle* 34 (1925) 647–648.

62 A hová még Coligny, Cromwell, De Witt, Bocskai és Bethlen Gábor tartoznak. Nagy Miklós: Világostól Trianonig. (Pethő Sándor könyvéről.) *Budapesti Szemle* 202 (1926) 383.

63 Szentmártoni Dániel: Egyházmegyei gyűlés Felsőborsodban. *Sárospataki Református Lapok* 1929. október 13. 261.

64 Az egykori miniszterelnök állítólag azt mondta: „Még ha királlyal kellene is szembeszállnom, megtenném, ha a király az alkotmányhoz nyúlna.” Hegedüs Loránt: Tisza István és Ferenc Ferdinánd. *Pesti Hírlap* 1926. november 14. 33. Meglepő módon Hegedüs beszédében az egyik lap szerint forradalmároknak, két másik lap szerint pedig szabadságharcosoknak mondja Bocskait, Bethlent, Kossuthot és Tiszát. Az is figyelemre méltó, hogy az egyik lapban Görgey is szerepel ebben a névsorban – Kossuth mellett. Hegedüs Loránt volt pénzügyminiszter, presbiter előadása. *Magyarság* 1927. május 22. 6.; *Pesti Hírlap* 1927. május 22.; *Pesti Napló* 1927. május 22. 7. Lásd még Hegedüs Loránt: Ki volt oka? *Pesti Hírlap* 1928. december 8. 33.

65 „Nem volt ezen a földön magyar Bocskai Istvántól Kossuth Lajosig senki, aki tisztábban, teljesebben, értelmileg is mélyebben magyar lett volna, mint Tisza István.” Ravasz László püspök emlékbeszéde Tisza Istvánról. *Budapesti Hírlap* 1930. április 23. 1.

alkalmazkodni, beilleszkedni az új korszakba. Vezetésükkel az eltaposott magyarság „belevetette magát a nyugati haladás és a liberalizmus sodrába és ennek árján kiúszott a pusztulással fenyegető veszedelemből”.⁶⁶ Gratz Gusztáv politikus-történetíró egészen más téren vélt párhuzamot felfedezni: ő Trianon után Szent Istvántól Bocskain és Deákon keresztül Tisza Istvánig tartotta számon a nemzeti kisebbségek érdekeit mindig figyelembe vevő magyar politikusokat.⁶⁷

„Az utolsó négy évszázad szakadatlan szabadságharcban telt.” Bocskai és Károlyi Mihály

1918 tavaszán Tisza nagy ellenfele, Károlyi Mihály a Függetlenségi és 48-as Párt szentesi küldöttsége előtt a „magyar szabadság, függetlenség, haladás és demokrácia” úttörői közé sorolta Bocskait (Rákóczival és Kossuthal együtt). A pártelnök hozzátette, hogy a magyar történelem e nagyságaihoz „nem engedjük magunkat mérni”.⁶⁸ Nemsokára, az őszirózsás forradalom győzelemittas napjaiban megtette ezt helyette egy újságíró, aki az utolsó négy évszázad „szakadatlan szabadságharcairól” írt. Ezek (többek közt Bocskai neve által fémjelzett) „egyetlen összefüggő folyamatát”, ugyan időről időre meg tudta szakítani „a fegyveres reakció, de végre Károlyi Mihály vezetése alatt győzedelmeskedett”.⁶⁹ Nem pusztán egyéni véleményről volt szó, mert a közvélemény szinte egyöntetűen a függetlenségi álmok beteljesítőjeként, nagy magyar hazafiként ünnepelte a vörös gróft. A forradalomkor a Nemzeti Színház a Bánk bánt tűzte műsorra, az utcán az emberek a Kossuth-nóta Károlyi Mihályra átírt változatát énekelték.⁷⁰ Az egykori miniszterelnökből kiábrándult Jászi Oszkár később is úgy emlékezett vissza, hogy Károlyi Mihály „életének nagyobb részét nem a szociális, de a nemzeti eszme szolgálatában töltötte el, a Bocskai, a Rákóczi és a Kossuth örököse, aki egy nemzedéken át harcba vitte népét Ausztria ellen”.⁷¹

Amikor 1946 elején a magyar nemzetgyűlés törvénybe iktatta Károlyi Mihály érdemeit, a kommunista történész Andics Erzsébet az egykori miniszterelnökről úgy beszélt, mint aki „Bocskai, Bethlen Gábor, a Zrínyik, Rákóczi és Kossuth Lajos szellemében kezdte el működését”. Hasonló volt hozzájuk bátor németellenessége, a „koreszme” képviselő-

66 Hegedüs Loránt előadása az interkontinentalizmusról és a magyarság elhelyezkedéséről az új világáramlatban. *Pesti Hírlap* 1928. november 8. 11.

67 A történelmi Magyarországot „nem a nyelvi, de a lelki összetartozás kapcsolt[a] egybe, az idegen fajok érdekeinek, – beleértve kulturális és nyelvi érdekeiket is, – teljes kielégítésével.” Gratz Gusztáv: Magyarország és a nemzeti kisebbségek. *Magyar Szemle* 4 (1928) 195.

68 Károlyi a békéről, Batthyány a választójogról. *Magyarország* 1918. április 9. 2.

69 A törvény – törvény. *Budapest* 1918. november 6. 1. Néhány nap múlva, a köztársaság „örök időkre szóló” kikiáltásakor tartott beszédében Hock János nagy ívű történelmi áttekintésében szintén említi Bocskait, és használja a négy évszázados elnyomatás képét is: „Négy évszázadon át nyögtük az elnyomatásnak, a kizsákmányolásnak tűrhetetlen nyomorát. Vérbe fojtották szabadságmozgalmainkat, hogy a leigázott hűbéres tartományokkal együtt a közös szolgátságnak bilincseit viseljük.” Hock 1918. november 16-i beszédét lásd *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Napló.* XLI. Bp., 1918. 455. A beszédet a napisajtó is ismerteti, pl. A kupolacsarnokban. *Népszava* 1918. november 17. 4.

70 Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története.* Bp., 2018. 165–166.

71 Jászi Oszkár: Állokobrizmus és bolsevizmus. Károlyi Mihály új programja. *Századunk* 5 (1930) 492.

lete, a függetlenség és „a haladásért folyó harc” összekapcsolása. Ez korábban a politikai és lelkiismereti szabadságért vagy éppen a „szociális haladásért” folyt, Károlyi Mihály viszont a századelő súlyos kérdéseire igyekezett választ adni.⁷² Egy ekkori cikk abban is analógiát látott köztük, hogy ellenségeik „el akarták tenni őket az útjukból”. Őket a magyarok sérelmeit soroló szerző szerint szintén meggyilkolták.⁷³

„Bocskai világa, amely íme ismét visszatért, hogy az újjáébredés szent tüzével égesse meg a lelkeket.” Bocskai és Horthy Miklós

Az ellenforradalmi korszakban azonban Károlyi Mihályra úgy emlékeztek, mint aki méltatlanná vált Bocskai és fejedelemtársai örökségéhez, lejáratta a függetlenség ügyét.⁷⁴ Ekkor másnak kellett lépnie a dicső elődök nyomdokába. Horthy Miklós 1919 nyarán állítólag arról beszélt, hogy „zászlónk a Szűz-Máriás fehér lobogó, nemzetiszín szegéllyel, – Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Kossuth zászlója.”⁷⁵ A sajtó már nevezetes budapesti bevonulása előtt is az egykori győzedelmes fejedelmek utódaként ünnepelte, hiszen helyreállította a magyar fegyverek becsületét: „Bocskai világa, amely íme ismét visszatért, hogy az újjáébredés szent tüzével égesse meg a lelkeket.” A fővezért magyar katonáival együtt az ismert fejedelmek „szelleme” örökösének nevezték, aki folytatja „a kuruc hősiesség hagyományát”, méltó az 1848–1849-es szabadságharc honvédevezéreinek emlékéhez és az aradi vértanú tábornokok „megszentelt példájához”.⁷⁶

Horthyt úgy ünnepelték, mint aki „ledobta a sírkövet a nemzet holtteteméről, aki jött csillagok útján, aki után mintha Bocskai hajdú, Rákóczi kuruc, Kossuth katonái száguldának”.⁷⁷ Az általa vezetett Magyar Nemzeti Hadsereg sikere (Károlyi Mihály kapcsán már említett) négy évszázados harcok „jutalmazása”, hiszen végre megszületett az önálló magyar haderő, amelyért korábban annyian küzdöttek: „Rákóczi kuruc, Bocskai, Bethlen vitézei, Kossuth honvédei, nem haltatok meg hiába!”⁷⁸

E mámoros napok elmúltával, a trianoni béke feltételeinek ismeretében a nagy ívű történelmi áttekintések meggritkultak, ám nem tűntek el. Néhány év múlva a Nemzeti Színház díszelőadása előtt például a kormányzót névnapján Hunyadi János, Bocskai,

72 Andics Erzsébet felszólalása. [1946. február 14.] *Az 1945. november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés naplója*. I. Bp., 1946. 579–580. Lásd még Károlyi Mihály érdemeit törvénybe iktatta a nemzetgyűlés. *Magyar Nemzet* 1946. február 15. 1.

73 II. Lajoshoz, Fráter Györgyhoz vagy Zrínyi Miklóshoz hasonlóan. Ceglédi Remete: *Hogyan akarták elpusztítani Károlyi Mihályt*. *Politika* 1947. október 4. 5.

74 Lásd pl. Károlyi vagy 48? *Magyarország* 1921. július 8. 1.

75 Teleki Pál beszéde a kormányzóválasztás huszadik évfordulóján. *Esti Ujság* 1940. március 1. 2.; *Függetlenség* 1940. március 1. 3.

76 Szabad levegőn. *Magyarország* 1919. november 8. 1.; Diadalkapu. Uo. 1919. november 14. 1.; A nemzeti hadsereg bevonulása Budapestre. *Friss Ujság* 1919. november 15. 3.; A haza élő képe. *Pesti Hírlap* 1919. november 16.; Isten hozott! *Kecskeméti Közlöny* 1919. november 21. 1.

77 A nemzeti hadsereg fogadtatása. *Kecskeméti Közlöny* 1919. november 26. 2.

78 Magyar nemzeti hadsereg! Uo. 1919. november 23. 1.

Bethlen, Rákóczi és Zrínyi utódaként üdvözölték.⁷⁹ Fiának a tiszántúli református egyházkerület főgondnoki tisztségébe való beiktatásakor már többes számban beszéltek a Horthyakról Bocskai, Bethlen és a Rákócziak társaságában. Ők azok, akik nem szoktak idegen istenek előtt meghajolni és kóborló irányzatoknak engedni. A viharos éljenzésben kitörő hallgatóság minden bizonnyal értette a közelmúlt kommunista kísérletére való utalást.⁸⁰ A református vallás is összekötötte az ősökkel: Bocskai, Bethlen, Tisza István és Horthy „azért vittek véghez nagy dolgokat, mert éneklő és imádkozó emberek voltak”. Nagyságukat annak is köszönhetik, hogy „az Istentől való küldetés gondolata él bennük”.⁸¹ Ugyancsak a nagy elődök örököséiként emlékeztek a kormányzóra például városi⁸² vagy megyei közgyűlésen,⁸³ esetleg a fővárosi bevonulás tizedik,⁸⁴ tizenötödik,⁸⁵ majd huszadik évfordulóján. Ekkor már országgyarapítóként dicsőítették a Komáromba és Kassára is fehér lovon bevonuló Horthyt, akit az Árpáddal kezdődő „nagy magyarok” közé soroltak (ahová Bocskai is tartozott).⁸⁶ 1919-es hadseregét ekkor is Bocskai, Bethlen, Rákóczi haderejének, az 1848–1849-es honvédsereg „egyenesei, dicsőséges folytatásaként” méltatták.⁸⁷

A Horthy körül kialakult vezérkultusz ebben az időszakban érte el a csúcspontját.⁸⁸ A már idézett Pethő Sándor (aki ekkor már egy országtörténet társszerzője is volt) 1940 tavaszán, kormányzóvá választásának 20. évfordulóján tartott beszédében köszöntötte a „sorsmegjelölte férfiút”, akit a Hunyadi Mátyást, Bocskait, Rákóczit vagy éppen Deákot is irányító belső, elcsitíthatatlan, egyetemes és tévedhetetlen „nemzeti ösztön” vezetett.⁸⁹ Ugyanekkor Hóman Bálint történész, vallás- és közoktatásügyi miniszter a Magyar Történelmi Társulat ülésén „nemzeti történetünk legnagyobbjai” közé sorolta. Név szerint csupán IV. Bélához hasonlította Horthyt, de ebben az esetben ugyancsak láthatjuk, hogy még a legkiválóbb történészek is hajlamosak voltak nagy ívű történelmi párhuzamokat vonni.⁹⁰

79 Czillei és a Hunyadiak. Díszelőadás a Nemzeti Színházban. *Szózat* 1923. december 7. 6.

80 Beiktatták a tiszántúli református egyházkerület főgondnoki méltóságába vitéz nagybányai Horthy Istvánt. *Budapesti Hírlap* 1928. június 27. 6.

81 Generális vizitáció Borsodtól Sajóecsegig. *Sárospatai Református Lapok* 1937. augusztus 15. 193.

82 A díszközgyűlés. *Váci Hírlap* 1934. április 29. 4.

83 Horthy „Bocskai fejedelem szellemének igaz és méltó továbbvivője”. Lossonczy István Hajdú vármegye főispánja nyitóbeszéde a megyei közgyűlésen. *MTI Napi Hírek* 1940. december 14. 51. kiadás.

84 „Évszázadokon át apáról fiúra szállt titkos örökségünk, titkos reményünk vált valóra akkor, amidőn már azt hittük, hogy ütött a tizenkettedik óra. Bocskai, Thököly, Rákóczi, Kossuth szabadságharsonait hallottuk újból felhangzani.” Karlóczy: Ünnepeleink! *Dunántúl* 1929. november 16. 1.

85 „A Hunyadi Jánosok, Bethlen Gáborok, Bocskay Istvánok, Rákóczi Ferencek, Kossuth Lajosok fejedelmien nagyszerű sorában ékessége és büszkesége a magyar fajtának [...] áldott az óra, melyben fehér lovának patkói megcsattantak Budapest utcáin.” Horthy Miklós. *Függetlenség* 1934. november 16. 1.

86 A Bocskait is tartalmazó névsor érdekessége, hogy abban békésen megfér egymás mellett Kossuth és Görgey. Lásd K. G. [Kisigmádi Géza]: Horthy Miklós húsz éve. *MTI Heti Beszámoló* 1939. november 15. 303-as jelzet.

Lásd Szendy polgármester szoboravató beszéde. *Magyarország* 1939. december 7. 5.

87 Szeged. *Az Est* 1939. augusztus 6. 3.

88 Erről lásd pl. Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Bp., 2014. 250.

89 A kormányzó küldetéséről. Pethő Sándor beszélt a Rotary Club díszülésén. *Magyar Nemzet* 1940. március 2. 5.

90 Hóman Bálint: Horthy Miklós országglása korszakot fejez be és korszakot indít, mint IV. Béláé. A történelmi társulat hódolattal ünnepelte Magyarországot kormányzóját. *Uj Magyarországi* 1940. március 3. 2.

A második bécsi döntést követően egy cikk szerint Horthyt ugyanúgy várták Kolozsváron, mint egykor Zsigmondot, Mátyást, Bocskait és Bethlen Gábort: „ugyanilyen nemes magyar pompával és hittel, Erdélynek és István király birodalmának örökkévalóságában”.⁹¹ Másnap a város főterén a kormányzót köszöntő Vásárhelyi János református püspök az Erdély aranykorát megteremtő „hitvalló fejedelmeket” elevenítette fel: „Bocskai bátorsága, Bethlen Gábor hősi okossága, Rákóczi György mély hite egyesült abban a bölcsességben, amellyel kormányzónk kiragadta a halálból a történelmi magyar nemzetet és elindította a szenvedő Erdélyt is azon az úton, amely hitünk szerint Erdély új aranykorához vezet.”⁹²

Ahogy két évtizeddel korábban, ezúttal is egy vesztes világháború alatt erősödtek fel a múltban gyökerező katonai dicsőség ábrándképei. Horthy fiát harctéri halálát követően szintén az egykori hősök utódként búcsúztatták.⁹³ Néhány nappal a Don menti katasztrófa után továbbra is akadtak, akik az egykori nagyszerűnek gondolt győzelmeket álmodták saját korukba. Kolozsváron a leventezászlók megáldásakor tartott beszédében egy tábori főesperes a magyar honvédséget és az isteni gondviselés által küldött vezéréket ünnepelte, „akik köré a magyar lélek és életakarás kikristályosodott. Nekünk volt Zrínyink, Bocskaink, Bethlenünk, Rákóczink és most Horthy Miklósunk van.”⁹⁴ A kor antiszemita, kirekesztő gondolkodása is „felfedezte” történelmi előzményeit: a „közénk toladott idegenekkel” szemben a „magyar igazságot” sohasem lehetett teljesen elsikkasztani, mert „időnként védelmükbe vették azt a Bethlen Gáborok, a Bocskaiak, a Rákócziak, legújabbán pedig Horthy Miklós, Magyarország Kormányzója, aki vérünkéből való vér s a magyar Igazságnak ma legfőbb őrállója”.⁹⁵ Az 1944 nyarán, Horthy születésnapja alkalmából tartott budapesti istentiszteleten is a nagy elődök „emberfölötti harcait” idézték fel, a kormányzót pedig a magyarságot fenntartó imádkozó vezérek közé sorolták.⁹⁶

„Benne csörgedezik Bocskainak, Rákóczinak, Bethlennek vére.” Bocskai és Bethlen István

A politikai életben a kormányzónál sokkal tevékenyebben részt vevő Bethlen István miniszterelnököt szintén összevetették a nemzeti történelem nagyjaival. Már 1922-ben, egy hajdúsági gyűlésen vezérnek nevezték, akit a hallgatóságnak mint Bocskai népének támogatniuk kellene.⁹⁷ Bethlen néhány héttel később elmondott ceglédi beszédét az 1848-as toborzó felhívásokhoz hasonlították, mivel a szomszéd népek „ma is úgy fenekednek ősi

91 Kolozsvári találkozó. *Függetlenség* 1940. szeptember 15. 11.

92 Világraszóló fényrel és lobogó lelkesedéssel ünnepelte Kolozsvár felszabadulását vasárnap. *Esti Ujság* 1940. szeptember 16. 4.

93 Hősök nyomában. *Magyar Jövő* 1943. január 20. 4.

94 Kolozsvári levente-seregszemle. *Keleti Ujság* 1943. január 26. 3.

95 Unghváry Sándor tanár beszéde a Baross Női Táborban. Uo. 1943. december 11. 3.

96 Muraközy Gyula lelkipásztor igehirdetése a Kálvin téri református templomban Horthy születésnapja alkalmából tartott ünnepi istentiszteleten. *Pesti Hírlap* 1944. június 20. 3.

97 A miniszterelnök és kísérete körútja – Derecske. *MTI Napi Hírek* 1922. május 8. 1. kiadás.

földünkre,” mint akkor. Ezért a miniszterelnök „új függetlenségi harcra” hívta föl a város és az ország népét, „hangjának erejében” pedig „a Bethlenek, Bocskaiak és Kossuthok hangjának érce csendült föl. Magyar államférfiú ajkáról Kossuth óta nem hallottuk ilyen tisztán és erőteljesen megszólalni a százados magyar keservet és az ezredéves magyar igazságot.”⁹⁸

Két évvel később Hódmezővásárhelyen egy képviselő ismét vezérnek mondta a miniszterelnököt, mint aki rendelkezik a magyar múlt legnagyobb alakjainak tulajdonságai-
val: „benne csörgedezik Bocskainak, Rákóczinak, Bethlennek vére”.⁹⁹ Ugyanez a politikus néhány nappal később Hajdúszoboszlón azzal zárta beszédét, „hogy a magyar hajdúk, Bocskai utódainak a szívét Bethlen István gróftól elfordítani nem lehet”.¹⁰⁰

A következő évben a lapok a miniszterelnök egyik beszéde kapcsán a református társadalom szelleméről értekeztek: ezt egyszerre jellemzi a „maradiság a magyarságban és erős érzék a fejlődés, a korszerű reform iránt”. Ennek képviselői a magyar történelem kiválóságai, köztük Bocskai, Tisza István és Bethlen István is.¹⁰¹ Máskor az erdélyi származású Bethlent azokkal a fejedelmekkel együtt méltatták, akik csakis magyar célok érdekében tevékenykedtek, és ezek szolgálatába igyekeztek állítani a kétfejű sast, a félholdat, a francia kakast vagy éppen a brit oroszánt.¹⁰² A miniszterelnök külpolitikája ugyancsak az elődök diplomáciájához volt mérhető, amely „ellenállhatatlanul tudott meggyőzni, rábeszél-
ni”. Bethlen István „az ő példájukra dolgozik, lassan, csendben, türelmesen”.¹⁰³ Versben is megénekelték az „új” Bethlen erényeit, aki méltán válhatott vezérré, hiszen a benne lévő „népi ösztön” megérzi ősei (köztük Bocskai) „rejtőző vonásait”.¹⁰⁴

A gróf egyik méltatója hosszasan idézett a fejedelem végrendeletéből, valamint Zrínyit, Széchenyit, Deákot és Tisza Istvánt is megszólaltatta. Ők azok, akik „izzó fajszeret-
tükkel, de egyúttal az adott viszonyok higgadt mérlegelésével és csodás jövőbelátással iparkodtak rávezetni a magyarságot a reális politika egyedül járható útjára”. A politikus beszédeit tartalmazó kötet *Budapesti Szemlében* megjelent ismertetése szerint Bethlen István a történelmi nagyságok „megrázó tanításaihoz” csatlakozik.¹⁰⁵

98 Gróf Bethlen István. *Friss Hirek* [Hódmezővásárhely] 1922. május 26. 1.

99 Barabás Samu beszéde a hódmezővásárhelyi gyűlésen. *Magyarság* 1924. május 13. 2.

100 Barabás Samu nemzetgyűlési képviselő beszéde Hajdúszoboszlón. *Egyetértés* 1924. május 20. 2.

101 A reformáció. *Miskolci Napló* 1925. november 1. 1.

102 A miniszterelnök. *Uj Barázda* [Bp.] 1925. november 25. 1.

103 Francia tanulmány Bethlen Istvánról. *Budapesti Hírlap* 1927. október 19. 2.

104 ... Úri nép ez, hú fajához,/S ha kuruc volt, ha labanc volt,/Mindig a nemzet jogáért/És szabad hazáért harcolt./Bocskai és Zrínyi Miklós,/Két Rákóczy s Bethlen Gábor–/Ilyen urak szózatára/Hallgatott a népi tábor.../Roncs, de él; országa csonka,/Ám a nép megölhetetlen,/Él és új vezérre vágyik,/S már vezére egy új Bethlen;/Úgy érzi a népi ösztön:/Ha nem is a régi mása,/Megvan ebben is az ősnék/Egy-egy rejtező vonása... Koboz. *Budapesti Hírlap* 1929. január 6. [1.]

105 Nagy Miklós: Gróf Bethlen István beszédei és írásai. *Budapesti Szemle* 229 (1933) 62–64.

A hódításra teremtett vasember, az erdélyi szellemiség megtettesítője, a német elnyomók ellen küzdő vezér. További politikusok és Bocskai

A történelem ekkorra szinte egyetemessé váló legitimáló erejét mi sem bizonyítja jobban, mint a Bocskaira hivatkozó közéleti szereplők magas száma. A századfordulót követően például Bánffy Dezső egykori miniszterelnököt nevezték „új Bocskainak”, és egész cikket szenteltek kettejük párhuzamának.¹⁰⁶ Ady Endre szerint Bánffyban „Bocskait támasztotta fel a magyar géniusz”.¹⁰⁷ Később az ellenzéki liberális Rassay Károlyt¹⁰⁸ is a nagy elődök „eszméinek folytatójaként” méltatták.¹⁰⁹ A Nemzeti Egység Pártjának zászlóbontásakor Gömbös Gyulát a Dunántúlon¹¹⁰ vagy a Hajdúságban¹¹¹ Bocskaihoz és Kossuthhoz hasonlóan a nép Istentől rendelt vezéréként éltették, aki számára a múlt nagyságai (mint Bocskai) mutatnak példát az összefogásban, a „hazamentésben”. A választópolgároknak az egykori fejedelem szellemében kellett volna követniük őt. A miniszterelnök dolgozószobáját csupa „erős, markáns egyéniség” képe díszítette, a „hódításra teremtett vasemberek” között Bocskai és Kossuth képviselték a demokratikus, független magyarságot, a Gömbös által oly gyakran emlegetett „nemzeti öncélúságot” (amit korábban a történész Károlyi Árpád említett Bocskai és Ferenc József kapcsán).¹¹² A populista kormányfőt halála után azért méltatták, mert elsőként alapította politikáját „a nép széles rétegeire”, annak jólétét tűzte ki célul – ebben követte a fejedelmet, aki „nem idegen seregekhez, fejedelmekhez” fordult, „nemzeti céljait” hasonlóképpen akarta megvalósítani (akárcsak később Bethlen, Rákóczi és Kossuth).¹¹³

Így lett a modern tömegpárt kialakítására törekvő Gömbös Bocskai utóda csakúgy, mint Teleki Pál, akit második miniszterelnöki kinevezését követően az erdélyi szellemiség megtettesítőjeként üdvözöltek. Ősei megvédték Magyarország szabadságát, függetlenségét, az ő erényeik nagy szolgálatot tehetnek, hiszen „az új magyar »zord idők«-ben” ugyanúgy „két pogány közt, két hatalmas világbirodalom mohó hatalmi étvágyával szemben” kellene megőrizni az ország mozgásterét, biztosítani a „maroknyi nép” fennmaradását. A Teleki elődeinek tekintett erdélyi fejedelmek elegyítették a heroizmust az óvatos, előrelátó politikával, amely „egy szociális szellemű és áldozatos lelkű népközösség megteremtésével védte meg országa szabadságát, függetlenségét és magyarságát”.¹¹⁴ A tisztán-

106 Mohácsy Lajos: Bánffy Dezső és Bocskai István. *Magyar Szó* 1903. június 28. 13.; Bárány Bánffy Dezső zászlóbontása. Uo. 1903. július 1. 2.

107 Ady Endre: Nagyvárad és a protestáns vendégek. *Nagyváradai Napló* 1903. szeptember 13.

108 Róla lásd L. Nagy Zsuzsa: *Egy politikus polgár portréja. Rassay Károly (1886–1958)*. Bp., 2006.

109 Rassay Károly 1922. április 30-i programbeszéde Kiskanizsán. In: Paksy Zoltán: *Politikai küzdelmek Zala megyében a két világháború között*. I–II. Zalaegerszeg, 2006–2015. I. (1918–1931) 305.

110 Zászlót bontott Kaposváran a Nemzeti Egység Pártja. *Uj-Somogy* 1933. június 20. 1.

111 Képviselői beszámoló. *Budapesti Hírlap* 1933. november 14. 8.

112 Mellettük még Napóleon, Moltke, Bismarck, Nagy Frigyes, Széchenyi és Görgey képei függtek a miniszterelnök falán. Gömbös Gyula életrajza. *Magyar Hírlap* 1934. január 18. 8.

113 Tasnádi-Nagy András igazságügy miniszter beszéde a hajdúsoboszlói választási nagygyűlésen. *MTI Nap hírek* 1939. május 14. 62. kiadás. Lásd még *Az Est* 1939. május 16. 4.

114 Parragi György: Erdélyi szellemiséget! *Magyar Nemzet* 1939. február 26. 1–2.

túli Kállay Miklós miniszterelnöki kinevezése után szintén a soha meg nem alkuvó fejedelmeket nevezte mintaképeinek.¹¹⁵

Az újabb rendszerváltást követően a kommunista vezetők is előszeretettel állították be küzdelmüket a korábbi szabadságharcok folytatásaként. Rákosi Máttyás már a világháború idején ugyanúgy a Habsburg-ellenes harcok örökösének vallotta magát, ahogyan 1848-ban, az ősziroszás forradalom idején, vagy éppen Horthyt méltatva tették ezt korábban. „Mindannyian tudjuk az utolsó négy száz esztendő történetéből, hogy milyen hősiességgel harcoltak a német elnyomók és rablók ellen Bocskai hajdúi, Bethlen Gábor katonái, Thököly és Rákóczi kurucjai, Kossuth honvédei.”¹¹⁶ A Magyar Kommunista Párt elméleti folyóiratának 1946-os nyitószámába írt programadó bevezetője szerint kommunistaként „joggal elődünknek és rokonunknak tekintjük Szent Istvántól Rákóczin és Kossuthon át a nemzeti ellenállás frissen elhantolt vértanúig mindazokat, akik mint mi, a magyarság és az emberiség közös ügyéért harcoltak egyszerre.”¹¹⁷ Ezt a gondolatot visszaemlékezéseiben is kiemeli a cikkből.¹¹⁸

1949-ben, az alkotmány elfogadásakor arról szónokolt, hogy mint magyar kommunista „a legnagyobb gondossággal őrizzük és ápoljuk az ezeréves magyar történelem minden eleven és fejlődőképes tradícióját”.¹¹⁹ A korban megvalósított népi demokrácia a korábbi „haladó hagyományok” beteljesítése: „mi jogos örökösei, egyenes folytatói vagyunk mindannak, ami ezeréves történelmünkben haladó, életképes és jövőbe mutató”.¹²⁰ Ez a szemlélet a magyar nép történetét szabadságharcok sorozatának ábrázolta. „Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Kossuth harcai, az 1919-es proletárforradalom a magyar nép minden hősiessége dacára nem tudták tartósan kivívni a szabadságot.”¹²¹ Ezt a második világháborút követően szovjet segítséggel a kommunistáknak sikerült.¹²²

A történelem legitimáló szerepéről. Összegzés

Figyelemre méltó a történeti emlékezet rugalmassága, amellyel a fejedelem más és más tulajdonságait emeli ki az éppen időszerű kívánalmaknak megfelelően. Akár még ugyanabban a történelmi helyzetben is egészen eltérő szerepkörben idézik fel Bocskait annak függvényében, hogy a vele „rokonságba” állított politikai szereplőkkel szemben milyen

- 115 Kállay Miklós miniszterelnök rádiószózat. *Esti Ujság* 1942. március 16. 3.; *Dunántúl* 1942. március 17. 5.
- 116 Rákosi Máttyás: A magyar honvéd „hősiessége” [1942]. In: Rákosi Máttyás: *A magyar jövőért*. Bp., 1947. 51–52.
- 117 Rákosi Máttyás: Feladataink az elmélet terén. *Társadalmi Szemle* 1 (1946) 5.
- 118 Rákosi Máttyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. I–II. Bp., 1997. I. 104.
- 119 Rákosi országgyűlési beszéde az alkotmány elfogadása alkalmával. *Népszava* 1949. augusztus 18. 4.
- 120 Rákosi Máttyás elvtárs beszámolója a Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusán. *Társadalmi Szemle* 6 (1951) 228.
- 121 Rákosi beszéde az Operaházban, az ország „felszabadulásának” tizedik évfordulóján. *Északmagyarország* 1955. április 6. 1.
- 122 Mindez nem magyar sajátosság. Nicolae Ceaușescu román pártfőtitkárt például szintén a nagy „nemzeti hősök” (mint Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare vagy Vitéz Mihály) utódként mutatták be. (Bár ez egy későbbi korszakban történt, a desztalinizáció és az ottani kommunista párt nemzeti fordulatát követően.) Erről lásd pl. Mihai Stelian Rusu – Alin Croitoru: *Politici ale memoriei în România postsocialistă. Atitudini sociale față de redenumirea străzilor și înlăturarea statuilor*. Iași, 2022. 64.

társadalmi elvárások vannak. Így lehetséges, hogy 1939-ben Horthy esetében Bocskai alakja a hadi dicsőséget jeleníti meg, míg Teleki Pálnál a két birodalom közti hintapolitikát. Sőt akár még ugyanazon vezércikken belül is egyszerre képviselheti a fejedelem a „szilaj függetlenségi érzést” és a reálpolitikát.¹²³

A vizsgált korszakban mindvégig többé-kevésbé erőteljes igény mutatkozott a közvélemény részéről a megkérdőjelezhetetlen bölcs vezetőre, aki magabiztosan és céltudatosan képes jó irányba kormányozni népét. Ennek egyik mintaképe Bocskai. Ugyanakkor sajátos közös tulajdonságokat is felfedeztek a fejedelem és az egyes konkrét politikusok esetén is. A két leggyakrabban hangoztatott, bár szinte ellentétes alapvonás már a vizsgált korszak elején megjelenik: míg Kossuth elsősorban a Habsburgok ellen küzdő, győzelmes „szabadságharcos” fejedelem örököse, Deák a mérsékelt kiegyező, az uralkodóval békét kötő reálpolitikus leszármazottja. A többi politikus esetén e két beállítás változatait, esetleg azok további elemekkel kiegészült elegyét figyelhetjük meg. Így Tisza István például a korszerű eszmékkel összhangban álló magyar érdekek következetes képviselője, Károlyi Mihály pedig a függetlenségi vágyak beteljesítője. Az „országgyarapítóként” a nemzeti nagyságot visszaállító Horthy a harctéri heroizmust, Bethlen István viszont a megfontoltságot, a református szellemiséget testesíti meg. Gömbös Gyula a nép széles rétegeire való támaszkodásban, Teleki Pál bölcsességével, óvatosságával, Rákosi Mátyás a haladó, németellenes, antifasiszta harccal válhat méltóvá a nagy elődhöz.

Kissé önkényesen tehát úgy is fogalmazhatunk, hogy egy időben egy-egy híresség képviseli Bocskai két különböző „oldalát”. Az első és legtöbbször felidézett Kossuth–Deák ellentétet követi a Tisza–Károlyi, majd a Horthy–Bethlen és a Gömbös–Teleki „páros”. Később egy kegyetlen diktatúra idején Rákosi viszont már „egyedül” marad, neki nem akad kihívója, méltó ellenpárja.

A hasonlatok végtelennek tűnő sora mégsem parttalan, nem teljesen önkényes, nem bárkire használják. Akadnak olyan jelentős 19–20. századi közéleti szereplők (mint például Széchenyi István, Andrássy Gyula, Tisza Kálmán, később Kádár János), akiket nem vagy alig említenek Bocskai társaságában. Ők legfeljebb a nemzet nagy fiaiként szerepelnek Bocskai mellett, de közös vonásaikat nem idézik fel rendszeresen.¹²⁴

Magát Bocskait sem egyszerűen kényük-kedvük szerint használták fel propagandisták egy-egy 19–20. századi politikus kultuszának kialakítása során; ő kétségtelenül alkalmas alanya volt ezen párhuzamoknak. Ezek nem hajuknál fogva előrangot kaptak: a fejedelem valóban egyszerre volt lázadó és reálpolitikus, a harctéri sikerek mellett a tárgyalóasztalnál is jelentős eredményeket ért el, mindkét szomszédos nagyhatalommal jó viszonyra törekedett, miközben távolságot is igyekezett tartani tőlük, és egyszerre szilárdította meg a magyar nemesség pozícióit és teremtette meg a hajdúszabadságot is. (Thököly Imréről,

123 Parragi: Erdélyi szellemiséget! *Magyar Nemzet* 1939. február 26. 2.

124 Az áttekintett források alapján kivételként említhetjük például a történések közül Károlyi Árpádot, aki a Magyar Történelmi Társulatban tartott ünnepi beszédében a Bocskai és Széchenyi lelkében egyaránt égő „kimondhatatlanul mély fajszeretet sublimis tüzéről” értekezett. Károlyi Árpád: Bocskay és a bécsi béke. *Századok* 41 (1907) 2. Pekár Gyula politikus 1925-ös beszédében Szent István, Szent László, Hunyadi János, Mátyás király, Bocskai, Bethlen és Zrínyi követőjeként említi Széchenyit. Pekár Gyula beszéde a Széchenyi emlékünnepeken. *8 Órai Újság* 1925. november 10. 5.

Rákóczi Ferencről vagy Kossuth Lajosról sem lehetne ugyanezt elmondani.) Ezért válhattott ennyire sokszor és sokféleképpen megidézett történelmi elő- és példaképpé.

A tanulmányban szereplő politikusok esetében jelentős különbségeket figyelhetünk meg a történelmi utalások gyakoriságában. Azok száma nem csupán személyenként, de akár az aktuálpolitikai helyzet függvényében is változhatott. Válságos időkben (mint 1848–1849-ben vagy a második világháború idején) gyakrabban idézték meg Bocskai fejedelmet. Kossuth és Horthy esetében feltűnően sokszor hivatkoztak a történelmi elődökre. Őket ugyanis sokan saját koruk kimagasló államférfiainak tartották, éppen ezért a legnépszerűbb magyar történelmi alakok közé kellett emelni őket. Ilyen módon a szélesebb tömegek számára is nyilvánvalóvá teheték kiemelkedő szerepüket, nagyságukat. A két kormányzót már életükben számos alkalommal mérték Bocskaihoz, másokra viszont ritkábban vagy inkább csak haláluk után alkalmazták az összevetést (mint Deák vagy Tisza István esetében).

A történelem hatalmas legitimáló erejét, valamint Bocskainak a nemzeti panteonban elfoglalt megkérdőjelezhetetlen helyét jelzi, hogy különböző pártállású politikusokat mérték a fejedelemhez. Igyekeztek megakadályozni a dicső példákkal szolgáló múltnak csupán az egyik politikai oldal által történő kisajátítását. Országgyűlési szónoklatokban Bocskai társaságában időnként Kossuth és Deák (sőt akár Kossuth és Görgey is) „békésen” megfért egymás mellett. Erre találunk példát mind a dualista korszakban,¹²⁵ mind a két világháború közt.¹²⁶ Máskor éppen Bocskai segítségével hangsúlyozzák eltérő nézeteiket, szembenállásukat. Marczali Henrik például úgy véli, hogy Kossuth a Függetlenségi nyilatkozattal felégette a megegyezés hídját, amelyre Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György „győztes korokban oly szívesen léptek”.¹²⁷ Pethőnél a reálpolitikus Bocskai és Deák párosával szemben II. Rákóczi Ferenc és Kossuth kettőse képviselte a „megvíthatatlan intranzigenciát” (legyőzhetetlen hajlíthatatlanságot).¹²⁸ Ezek az összevetések is jelzik, hogy nem csupán a közvélemény és a politikusok számára fontosak a történelmi előzmények, nem csak ők igyekeznek saját koruk eseményeit a múlt példáival megvilágítani. Maguk a történetírók is szívesen folyamodnak akár az évszázadokon átívelő történelmi párhuzar-

125 „Bocskai kihúzott kardjának történelmi fénye, Kossuth lánglelkének magas szárnyalása és az időben is egyre hatalmasabb Deák Ferenc szelleme mind ott van a magyar jogállam törvénykönyveiben.” Dózsa Endre 1898. február 26-i beszéde. *Az 1896. évi november 23-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Napló.* XIII. Bp., 1898. 214.

126 A Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Kossuth és Deák nevével fémjelzett „hagyományos magyar történelmi liberalizmus és demokrácia” gyakorlata „az egyenlő jogok és köteleességek szolidaritásán épül fel s a felebaráti szeretettel koronázódik be a magyar nemzet létérdekeinek szolgálatában”. Baltazár Dezső püspök 1928. március 13-i beszéde. *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója.* II. Bp., 1928. 103.

127 Marczali Henrik: A magyar szabadságharc. In: *Ezernyolcszáznegyvenyolc. Az 1848/49-iki szabadságharc története képekben.* Szerk. Jókai Mór – Bródy Sándor – Rákosi Viktor. Bp., 1898. 471.

128 Pethő Sándor: A magyar irredenta. *Magyarország 1922.* augusztus 6. 1. Ez a vélemény ekkor már két évszázados. Cserei Mihály hasonlóképpen Bocskai (és mások) békülékenységét állította szembe II. Rákóczi Ferenc kompromisszumra való képtelenségével: „Bethlen Gábor, Bocskai s az öreg Rákóczi nem úgy cselekedének, hanem megbékéllének a császárral, s jó nyereséggel is járnak.” Később a szatmári békével szemben hozza példaként: „Bezzeg nem ilyen a Bocskai, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György pacificatiói a némettel.” Cserei Mihály: *Erdély története (1661–1711).* Bp., 1983. 354., 456.

mokhoz. Ráadásul közülük számosan (mint például Acsády, Pethő vagy Szekfű) egyszerre folytattak tudományos és publicisztikai munkásságot, ami még inkább elmosta a történelmi és az újságírói-politikusi-közéleti szerep különbségeit.

Jól példázta ezt Szekfű Gyula, aki maga is alkalmazza a fenti ellentétet a *Három nemzedékben*. A dualista rendszer védelmében Deák „bölcshőlykösségét” dicséri, amellyel „jobbán” képes volt biztosítani az ország függetlenségét, mint a győzelmes szabadságharcok, „Bocskai és Bethlen támadásai”.¹²⁹ Mindezt később a *Magyar történetben* is megismétli,¹³⁰ miközben – ahogyan láthattuk – ugyanott hasonlóan mondja Bocskai és Deák gondolkodását. Szintén ellentmondásos nála Kossuth és Bocskai viszonyának megítélése: a fejedelmet „szabadsághősnek” nevezi, Kossuth elődének, ám rögtön szembeállítja vele, hiszen „nem volt az a szerencsés természet [...], aki lelkesedésében nem látva a valóság veszélyeit, bátran haladt az úton, melyről a szabadság ideája intett neki”.¹³¹ A nagy történetírónál Bocskai hol a káros, keleti, kismagyar, függetlenségi hagyományt képviseli, hol pedig a bölcshőlykösség, kiegyezést eszközöző reálpolitikus mintájaként jelenik meg.

A kiemelt tulajdonságok sokféleségével szemben állandó elem Bocskai követendő mintaként való megjelenítése. Az általunk eddig idézett párhuzamok a felelevenített politikusok híveitől származnak, ám a másik oldalról is olvashatunk ilyen összevetéseket. Ezek éppen a fejedelem ellenében hivatkoznak kortárs közéleti személyiségekre, akiket ilyenkor általában bírálunk. Például a mohó, kíméletlen, a pillanatnyi helyzetet kíméletlenül kihasználó politikát a Tiszák találmányának mondják, „míg a bölcshőlykösség, az engedékenységet Bocskai és Deák jellemzője”.¹³² Egy országgyűlési felszólalás szerint Tisza István és Deák az újabb kor „lemondó nagyjai”, velük szemben a függetlenségi ellenzék azokra a kiválóságokra hivatkozik, „akik nem tudnak megalkudni és nem tudnak lemondani: Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Kossuth”.¹³³ Bethlen Istvánt bírálva állítják őt szembe több ízben a „demokrácia” képviselőiként számontartott Bocskaival és más politikusokkal.

„Bocskai, Bethlen (Gábor!), Rákóczi és Kossuth idejében a magyar a demokráciát úgy hívta, hogy »szabadság«. Mindig benne volt a »szabadság« fogalmában a lelkiismeret, a szó és az írás szabadsága s a nép önrendelkezésének joga. Ám adják meg ezeket nekünk és menten lemondunk a demokrácia hangoztatásáról!” – írják 1929-ben.¹³⁴

Két évvel később úgy vélik, a miniszterelnök nem vette át a fejedelmek „hajlamosságát a demokrácia felé”, a szomszédok közti egyensúlyozás külpolitikáját sem követte.¹³⁵

129 Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Bp., 1920. 173.

130 „Deák és Ferenc József műve tehát a nemzeti szuverenitást és autarkitást sokkal inkább biztosítja, mint 1526 óta bármely törvényünk, vagy akár Bocskai, Bethlen, Rákóczi György és Ferenc támadásai.” Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, V. 466.

131 Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, III. 379.

132 Braun: Békét akarunk a tótokkal! *Világ* 1918. december 3. 1.

133 Veres József 1903. február 14-i felszólalása. Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. *Képviselőház. Napló*. XI. Bp., 1903. 400.

134 Egy idegen szó körül. *Pesti Napló* 1929. október 15. 4.

135 Friedmann Ernő: Szent István napján. *Magyar Hírlap* 1932. augusztus 20. 2.

Ugyancsak a jelenkorral ellentétbe állítva írnak a híres magyar temperamentumról, „mely Bocskai, Bethlen (a régi!), Rákóczi és Kossuth korában bizonyos kalandos vállalkozásokba vitte a magyart”, ám a 20. század elejére „már teljesen lehiggadt”.¹³⁶

Néhány esetben az is előfordul, hogy Bocskairól sötét képet festettek, a vele párhuzamba állított kortárs politikusokkal együtt őt az elutasított történelmi szereplők közt említették. E ritka kivételek közé tartozik a katolikus Szekfű, akinél a fejedelem a destruktív, forradalmi, „preliberális”¹³⁷ örökség képviselőjeként is szerepelt. 1849-ben szintén előfordult, hogy az uralkodó pártján kitartó katolikusok számára a törvényes hatalom ellen támadó lázadónak minősítették, a vele való összevetés pedig Kossuth és a szabadságharc többi vezetőjének lejáratását szolgálta.¹³⁸

Míg az idézett történelmi összevetések, a múlt lelkesült felidézései a 19. században mélyen átértékelt rajongásnak, az őszinte tisztelet képeinek tűnnek, a 20. századra már inkább kiüresedett frázisok pufogatásaként hatnak. Ekkor sokkal inkább érezzük a propaganda-gépezet, illetve a megszólaló politikusok szándékát a közvélemény nemzeti nagyságról kialakított elvárásainak való megfelelésre. 1956 után viszont egyértelmű fordulat állt be: a kommunista politikusok számára háttérbe szorult a történelem legitimáló ereje, igyekeztek távolságot tartani a forradalom során felszínre törő függetlenségi hagyománytól és az ezt képviselő történelmi alakoktól – példának okáért Bocskai Istvántól.

136 Szabó László: Megnyugtató jelenségek. *Pesti Napló* 1931. december 15. 1.

137 Németh László: Szekfű Gyula. In: uő: *Sorskérdések*. Bp., 1989. 539.

138 Gróf Andrássy György 1849 januárjában a frissen trónra lépett Ferenc József számára írt emlékirata szerint a „lázas és Bocskai, Thököly, Rákóczi féle forradalmak rontott és kicsinyített” mása, mivel az szerinte egészen protestáns jellegű. Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865*. I–IV. Bp., 1922–1937. I. 62. Egy katolikus lap szerint árulkodó, hogy Bocskai nevét vette fel egy huszárezred és több zászlóalj – ezzel Kossuth pártja saját magát, „szellemét és irányát jellemezte”, hiszen jól ismert, hogy mit akart annak idején a fejedelem, ki ellen és kinek a szövetségében harcolt. Különbözőképpen. *Religio és Nevelés* 1849. február 6. 72. A szabadságharc vezetői számára akárcsak hajdan Bocskai és Bethlen idején „a szabadság szent neve alatt” vívott küzdelmekben „a hazai függetlenség csak ürtügy”, valójában a vallásért folyt a harc. Egyházi tudósítások. Magyarhon. *Religio és Nevelés* 1849. február 11. 88.

CONTENTS

STUDIES

Péter Kovács Does He Who Changes his Country Change his Heart? Miklós Salgai in Venice	321
Szabolcs Varga Serbs at the Hungarian Royal Court in the 15 th –16 th Centuries	359
Erika Kiss – Noémi Viskolcz Who Owns the Princely Treasury? Property Dispute between Catherine of Brandenburg and George Rákóczi I. 1630–1636	381
Tamás Csik The Extension of Suffrage and the Position of the Masonic Lodges in the Months of the Hungarian Political Crisis of 1905–1906	407
Tamás Sárándi Public Administration and ‘Zeitgeist’ in Targu-Mures and Mures-Turda County Between 1940 and 1944	421
Andor László Eminent Politicians as Heirs of István Bocskai in the 19 th –20 th Centuries	445
Attila Kolontári – Gyula Szvák To the Career of István Dolmányos	467

E számunk szerzői

Csik Tamás, segédlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára ● Kiss Erika, művészettörténész, főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Tár ● Kolontári Attila, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala ● E. Kovács Péter, tudományos főmunkatárs, HUN-REN-Debreceni Egyetem Magyarország a középkori Európában Kutatócsoport ● László Andor, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola ● Sárándi Tamás, muzeológus, Maros Megyei Múzeum ● Szvák Gyula, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet ● Varga Szabolcs, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Kora újkori osztály ● Viskolcz Noémi, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet

(HUN-REN BTK TTI = HUN-REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.ertzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009

2 4 0 0 3